

ביאורים

הרבה ספרים נכתבו על תיקון המידות. הרמב"ם מחדש לנו שהספר היסודי והבסיסי ביותר הוא התורה בעצמה! היא זו שמתווה לנו את הדרך לתיקון הנפש. ובכך נותן הרמב"ם פרשנות חדשה לפסוק: "תורת ה' תמימה משיבת נפש" [תהלים יט, ח]. הספר העיקרי שהוא משיב את הנפש, דהיינו שמדריך אותה איך לשוב לישרות ולטבע שלה, הוא התורה. הסיבה לכך היא בגלל שהתורה היא תמימה, שלמה, ולא החסירה שום פרט בצמיחתו הנפשית של האדם. ולכן אם התורה לא אמרה להתנזר מפרט מסוים אין להתנזר ממנו.

הרמב"ם אומר שהיחס של התורה לנזיר שהזיר את עצמו מן היין הוא שלילי, "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש" [במדבר ו, יא]. הכהן צריך לכפר על האדם שהתנזר מהנאות החיים ובראשם מהיין המשמח לבב אנוש. התורה אומרת שהוא נטה והתרחק ממה שראוי לנפש. הוא עשה מעשה שהשפיע לרעה על הנפש והסיט אותה מהישרות הבסיסית שלה. הרמב"ם הביא דוגמה זו כי היא ראייה מוצקה כנגד ההמון החושבים שמעשי קיצוניות הם טובים. הנה אדם, שבמבט חיזוני פרש מהבלי העולם ובוודאי הוסיף לימוד תורה ופרישות. האדם הרגיל עומד מן הצד ומביט בו בהתפעלות. הרמב"ם לא מתלהב מכך. התורה אינה מעודדת פרישות. לא רק שהיא לא תומכת בכך אלא היא חושבת שזה חטא. קיצוניות היא חטא ומחלה, סטייה למקום לא בריא.

התורה מדייקת בדבריה ואומרת שזה חטא "על הנפש". שלא כמו עבירה רגילה שהיא ביחס לאלוהים, סטייה מידתית היא ביחס שבין האדם לעצמו. הוא לא עובר על לאו מדאורייתא אבל עושה מעשה חמור עוד יותר, הוא סר מדרכה של תורה. הוא לא עובר על מצווה נקודתית אלא בכלל אינו מבין איך התורה רוצה שאנחנו נחיה. וזה מה שהנביא זכריה עונה לאותו שואל - הקב"ה רוצה חיים ישרים ומוסריים. הוא אינו חפץ במעשים מוזרים ולא שגרתיים. זוהי דרך התורה.

הרחבות

• דרך האמצע - פשרה?

ואמנם פונה שיהיה האדם טבעי, הולך בדרך האמצעית. דרך האמצע היא הדרכה של "התורה השלמה המשלמת אותנו". התורה מכוונת אותנו להשתמש במכלול כוחות הנפש בלי לוותר על שום ערך או צורך. בזה מבהיר הרמב"ם שדרך האמצע איננה פשרנות או ויתור, אלא שלימות כוללת. זהו תהליך דיאלקטי של מפגש בין שני קצוות מנוגדים - תזה ו'אנטיתזה' שיוצר מציאות חדשה הכוללת את שניהם יחד - 'סינתזה'. לכן בתחילת הפרק, הרמב"ם לא הסתפק ברשימה שמית של המידות הקיצוניות, אלא טרח לקרוא שם מדויק למידה האמצעית שמאזנת אותם.

• למה פרישות נחשבת חטא?

וכי על אי זה נפש חטא זה? על שמנע עצמו מן היין. בניגוד להשקפה הנוצרית, היהדות מביטה על הגוף והנפש כיחידה אחת שמרכיבה את דמותו של עובד ה'. קיום המצוות בשלימות נעשה רק בשיתוף פעולה הדוק ביניהם. לכן, כשם שפגיעה בנפש היא חטא, כך הפגיעה בגוף היא חטא.

שאלות לדין

מה דרך האמצע ביחס לאכילה ושתייה? האם ומתי מותר להרבות בהם? האם מותר ללכת למסעדה כדי להתענג על מאכלים ערבים? האם יש עניין להרבות בתענויות למי שגופו חזק?

איזו מעלה חשובה יותר - האמת או השלום?

וזאת התורה השלמה, המשלמת אותנו, כמו שהעיד עליה יודעה: "תורת ה' תמימה ... התורה בדרך הוהב מחכימות פתי" (תהלים יט, ח) - לא זכרה דבר מזה. ואמנם פונה שיהיה האדם טבעי, הולך בדרך האמצעית: יאכל מה שמותר לו לאכל בשווי, וישתה מה שמותר לו לשתות בשווי, ויבעל מי שמותר לו לבעל בשווי, וישב המדינות בצדק ובישר, לא שישכן במערות ובהרים, ולא שילבש השער והצמר, ולא שיטריח הגוף ויענהו. והזהיר מזה במה שבא אלינו בקבלה. אמר בגזיר: "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש" (במדבר ו, יא), ואמרו: "וכי על אי זה נפש חטא זה? על שמנע עצמו מן היין. והלא דברים קל וחומר, אם מי שצער עצמו מן היין צריך כפרה, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה" (תענית יא ע"א).

ובמסורות נביאנו ומעתיקי תורתנו, ראינום מכונים אל השווי, ואל שמירת נפשותיהם וגופותיהם, כאשר תחייב התורה. והשיב ה' יתעלה על ידי נביאו, למי ששאל על צום יום אחד בשנה, האם יתמיד בזה או לא, והוא אמרם לזכריה: "האבכה בחדש החמשי הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים" (זכריה ז, ג), והשיבם: "כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי" [ו] שבעים שנה, הצום צמתני אני, וכי תאכלו וכי תשתו, הלוא אתם האכלים ואתם השתיים" (שם שם, ה-ו). אחר כך צום בצדק ובמעלה בלבד, לא בצום, והוא אמרו להם: "כה אמר ה' צבאות לאמר, משפט אמת שפטו, וחסד ורחמים עשו איש את אחיו" (שם שם, ט) וכו'. ואמר אחרי כן: "כה אמר ה' צבאות, צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמעדים טובים, והאמת והשלום אהבו" (שם ח, יט). ודע, כי 'אמת' - הן המעלות השכליות, לפי שהן אמתיות, לא ישתנו, כמו שזכרנו בפרק השני; וה'שלום' - מעלות המידות, אשר בהן יהיה השלום בעולם.

המשלמת אותנו - המביאה אותנו לשלימות. מזה - מן הפרישות הקיצונית. בשווי - באופן מאוזן. בקבלה - בדברי חז"ל. למי ששאל - יהודי גלות בבל בתחילת ימי בית שני, שאלו האם להמשיך בצומות החורבן. בחמישי ובשביעי - תענית תשעה באב שהיא בחודש החמישי וצום גדליה שהוא בחודש השביעי. במעלה - מעלות המידות.

ביאורים

מהי מטרת המצוות? הרמב"ם מחדש כאן חידוש עצום. אין מטרת המצוות רק תיקון החברה או התקרבות לפני הקב"ה בלבד. מטרת רוב המצוות היא תיקון נפש האדם. המצוות באות כדי ליישר את הנפש. מצוות הצדקה למשל, אין עיקר תפקידה תיקון החברה ועזרה לחלש אלא תיקון הנפש של נותן הצדקה. בדרך זו העולם יתמלא באנשים בריאים נפשית ומתוקנים. הרמב"ם לא מסתפק בכך. הוא מוסיף ואומר שהמצוות הן לא דרך הישר. המצוות נוטות קצת לאחד מן הקצוות. אם אנו נקיים את המצוות קלה כבחמורה הנפש שלנו תגיע לדרך האמצע, אבל המצוות עצמן הן אינן המעשים הממוצעים.

יבוא מי שיטען כנגד הרמב"ם: "אני מסכים שאין לחקות את מעשי החכמים ללא כל הבנה. אני מבין שהדרך הטובה היא לחיות חיים של מיצוע. אבל מעשי הפרישות שלי באים כדי ליישר את הנפש שלי".

נגד טענה זו יוצא הרמב"ם. הוא סובר שאין צורך לחיות חיי פרישות כדי ליישר את המידות. מצוות התורה מכוונות בדיוק למען מטרה זו. יתכן שצריך באופן נקודתי ליטות לאיזה צד כדי לתקן איזו מידה. אך כדרך חיים וכהנהגה קבועה, אין שום מקום לפרישות ולהתנזרות. קיום תורה ומצוות הוא זה שיביא אותנו אל תיקון הנפש. רק יוצר האדם יודע את המינון המדויק כמה האדם צריך ליטות לצד הקיצוני כדי להתיישר. האדם לא מספיק מכיר את נטיותיו לעומק. אם הוא יעשה זאת - הוא יכול ליטות לאחד מן הקצוות ולא להגיע לאיזון. בשביל זה יש תורה. תורת אמת ויושר.

הרחבות

מהן מטרות המצוות?

שהתורה אִמְנָם אֶסְרָה מַה שְׁאֶסְרָה וְצִוְתָה מַה שְׁצִוְתָה - מִזֹּאת הַסֵּפֶה בְּמִוְרָה נְבוּכִים הַגְדִיר הַרְמַב"ם אֵת תִּיקוֹן הַמִּידוֹת כִּאֲחַת מִתּוֹךְ שְׁלוֹשׁ הַמִּטְרוֹת שֶׁל הַמִּצְוֹת: "כוונת כלל התורה שני דברים, והם תקון הנפש ותקון הגוף: אמנם תקון הנפש הוא שינתנו להמון דעות אמתיות כפי יכולתם... ואמנם תקון הגוף יהיה כתקון ענייני מחיתם קצתם עם קצתם, וזה הענין ישלם בשני דברים: האחד מהם להסיר החמס מביניהם... והשני ללמד כל איש מבני אדם מדות מועילות בהכרח עד שיסודר ענין המדינה" (מורה נבוכים ג, כז).

לסיכום, שלוש המטרות של המצוות הן: דעות נכונות, מידות טובות ותיקון החברה.

שאלות לדין

כיצד מתיישבת קביעת הרמב"ם, להימנע מלהרבות באיסורים, עם העובדה שבנושאים רבים עם ישראל מחמיר יותר מהכתוב בתורה (למשל בעניין ההרחקות הרבות בין בשר וחלב)? האם ניתן להגדיר מתי יש מקום להחמיר ולתוספת איסור על האמור בתורה ומתי לא?

וְאִשׁוּב אֶל פְּנֵיתַי. וְאִם יֵאמְרוּ אֵלֶי אֲשֶׁר הִדְמִי לְאִמּוֹת מֵאֲנֹשֵׁי תוֹרַתְנִי - הוֹאִיל וְדִבְרֵי אֵינִם אֵלָּא בַּה' - שֶׁהֵם אֲמָנָם יַעֲשׂוּ מַה שְׁיַעֲשׂוּ, מִהַטְרִיחַ גּוֹפּוֹתֵיהֶם וּמִהַפְסִיק הַנְּאוֹתֵיהֶם, עַל דֶּרֶךְ הַהֲרַגְל לְכַחוֹת הַגּוֹף, וְכִדֵּי שְׁיִהְיוּ נוֹטִים אֶל הַקְּצָה הָאֶחָד מֵעַט, כְּמוֹ שֶׁבִּאֲרָנוּ בְּזֶה הַפָּרָק שְׁצִרִיךְ שְׁיִהְיֶה הָאָדָם כֵּן - הִנֵּה זֹאת טְעוּת מֵהֶם, כְּמוֹ שֶׁנִּבְאָר. וְזֶה, שֶׁהַתּוֹרָה אֲמָנָם אֶסְרָה מַה שְׁאֶסְרָה וְצִוְתָה מַה שְׁצִוְתָה - מִזֹּאת הַסֵּפֶה, רְצוֹנִי לֹמַר: כִּדֵּי שֶׁנִּתְרַחַק מִן הַקְּצָה הָאֶחָד יוֹתֵר עַל צַד הַהֲרַגְל. שְׁאֶסְרֵי הַמְּאֻכְלוֹת הָאִסּוּרוֹת כָּלָם, וְאִסּוּר הַבֵּיאוֹת הָאִסּוּרוֹת, וְהַצְּהָרָה מִן הַקְּדָשָׁה, וְחִיּוּב כְּתִבָּה וְקִדּוּשִׁין, וְעַם כָּל זֶה לֹא תִהְיֶה מִתְּרַתְּ תַּמִּיד, אֵלָּא תֵאָסֵר בְּעֵתוֹת הַנִּדָּה וְהַלְדָּה, וְעַם זֶה סִיּוּגוֹ חֲכִמֵּינוּ לְמַעַט הַתְּשַׁמִּישׁ, וְהַזְּהִירוֹ מִזֶּה בַּיּוֹם, כְּמוֹ שֶׁבִּאֲרָנוּ בְּסִנְהֶדְרֵין - הִנֵּה זֶה כְּלוֹ אֲמָנָם חִיּוּב ה' כִּדֵּי שֶׁנִּתְרַחַק מִן הַקְּצָה הַרַע מִרְחַק רַב, וְנִצָּא מִן הַמִּצְוֵעַ אֶל קְצָה הַעֲדָר הַהֲרַגְשָׁה בַּהֲנָא מֵעַט, כִּדֵּי שֶׁתִּקְבַּע בְּנַפְשׁוֹתֵינוּ תְּכוּנֹת הַזְּהִירוֹת. וְכֵן כָּל מַה שֶׁבָּא בַּתּוֹרָה מִנְּתִיבֵי הַמַּעֲשֵׂוֹת וְהַלְקֵט וְהַשְׂכָּחָה וְהַפְּאָה וְהַפְּרָט וְהַעוֹלְלוֹת, וְדִין הַשְּׁמִטָּה וְהַיּוֹבֵל, וְהַצְּדָקָה דֵּי מַחְסוּרוֹ - אֲמָנָם זֶה כְּלוֹ קְרוֹב לַפְּזָרוֹת, כִּדֵּי שֶׁנִּתְרַחַק מִקְצָה הַכִּלּוֹת מִרְחַק רַב, וְנִתְקַרַב לְקְצָה הַפְּזָרוֹת, כִּדֵּי שֶׁתִּקְבַּע בְּנוֹ הַנְּדִיבוֹת. וּבְזֹאת הַבְּחִינָה בְּחֵן רַב הַמִּצְוֹת, וְתִמְצָאן כָּל מִרְגְּלוֹת כַּחוֹת הַנֶּפֶשׁ. כְּמוֹ שֶׁנִּבְאָר הַנְּקִמָה וְגֵאֲלַת הַדָּם, בְּאִמְרוֹ: "לֹא תִקֵּם וְלֹא תִטּוֹר" (ויקרא יט, יח), "עֲזֹב תַעֲזֹב" (שמות כג, ה), "הִקֵּם תִּקֵּם" (דברים כב, ד), וְכוּ', כִּדֵּי שֶׁיַּחֲלֹשׁ כַּח הַקְּנָאָה וְהַכֶּסֶס. וְכֵן: "הִשָּׁב תִּשָּׁב" (שם שם, א), כִּדֵּי שֶׁתִּסּוֹר תְּכוּנֹת הַעֵינִי הַרְעָה. וְכֵן: "מִפְּנֵי שִׁיבָה תִּקּוּם וְהִדְרָת פְּנֵי זָקֵן" (ויקרא יט, לב), "כִּפְדֵּ אֶת אָבִיךָ" (שמות כ, יא), "לֹא תִסּוֹר (מַכֵּל) [מִן] הַדְּבָר אֲשֶׁר יִגִּדוּ לְךָ" (דברים יז, יא), כִּדֵּי שֶׁתִּסּוֹר תְּכוּנֹת הַעֲזוּזָה, וְתִקְנָה תְּכוּנֹת בִּשְׁתׁ הַפְּנִים. וְשׁוּב הַרְחִיק מִן הַקְּצָה הָאֲחֵר גַּם כֵּן, רְצוֹנִי לֹמַר: הַבִּישְׁנוֹת, וְאָמַר: "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ" (ויקרא יט, יז), "לֹא תִגּוֹרוּ (וּ) מִמֶּנּוּ" (דברים יח, כב), כִּדֵּי שֶׁתִּסּוֹר הַבִּישְׁנוֹת גַּם כֵּן, וְנִשְׁאָר בְּדֶרֶךְ הָאֲמִצְעִית.

וְאִם יֵבֹא הָאִישׁ הַסֵּכֶל, בְּלֹא סִפְקָה, וְיִשְׁתַּדֵּל לְהוֹסִיף עַל אֵלֶּה הַדְּבָרִים, כְּגוֹן שֶׁיִּשְׁאָסֵר הָאֲכִילָה וְהַשְׂתִּיָּה נוֹסֵף עַל מַה שֶׁנִּבְאָר מִן הַמְּאֻכְלוֹת, וְיִשְׁאָסֵר הַזּוּג נוֹסֵף עַל מַה שֶׁנִּבְאָר מִן הַבֵּיאוֹת, וְיִתֵּן כָּל כֶּסֶפוֹ לְעֵנִיִּים אוֹ לְהַקְדֵּשׁ, נוֹסֵף עַל מַה שֶׁבַּתּוֹרָה מִן הַצְּדָקָה וְהַקְּדָשׁוֹת וְהַעֲרִכִים - יִהְיֶה זֶה עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂי הַרַע וְהוּא לֹא יַדַע, וְיִגַּע אֶל הַקְּצָה הָאֶחָד, וְיִצָּא מִן הַמִּצְוֵעַ לְגִמְרֵי. וְלְחֲכָמִים בְּזֶה הַעֲנִין דְּבָר, לֹא רְאִיתִי מַעֲלוֹם נִפְלָא מִמֶּנּוּ, וְהוּא בְּגִמְרָא דְּבִנֵּי מַעֲרַבָּא, בְּתַשְׁעֵי מִנְּדָרִים. דְּבָרוּ בְּגִנּוֹת אוֹתָם הַמְּקַבְּלִים עַל עֲצָמִים שְׁבוּעוֹת וּנְדָרִים, עַד שֶׁנִּשְׁאָרִים כְּעֵין אִסְרִים, וְאָמְרוּ שֶׁם זֶה הַלְשׁוֹן: "ר' אָדִי בְּשֵׁם ר' יִצְחָק: לֹא דִיךְ מַה שְׁאֶסְרָה לְךָ הַתּוֹרָה, אֵלָּא שְׁאֲתָה אוֹסֵר עֲלֶיךָ דְּבָרִים אַחֲרָיִם?" (ירושלמי נדרים פ"ט ה"א). וְזֶה הוּא הַעֲנִין אֲשֶׁר זְכָרְנוּהוּ בְּשׁוּהוֹ, בְּלֹא תוֹסֶפֶת וּבְלֹא חֲסוֹן.

אֵלֶּי אֲשֶׁר הִדְמִי - יהודים שהתנזרו מהחיים. **אֵלָּא בַּה'** - בדעתה של תורה. **הַהֲרַגְל לְכַחוֹת הַגּוֹף** - להרגיל את כוחות הגוף, להביאם למידות מתוקנות. **שֶׁהַתּוֹרָה אֲמָנָם אֶסְרָה** - מצוות התורה יוצרות בנפש הטיה מועטת כדי לשמור את דרך האמצע. **הָאִישׁ הַסֵּכֶל** - כסיל, טיפש. **גְּמִרָא דְּבִנֵּי מַעֲרַבָּא** - תלמוד ירושלמי (נדרים פרק תשיעי). **בְּשׁוּהוֹ** - באופן מדויק.

ביאורים

זה אולי לא נעים לשמוע אבל האמת צריכה להיאמר: **כולנו חולי נפש!** אין הכוונה שיש בנו דבר שאינו בסדר מבחינה פסיכולוגית. הכוונה היא שיש בכולנו מידות שצריכות תיקון. ובלשון הרמב"ם: **"א"י אפשר לאדם מבלי חסרונות"**. וכמו כשהאדם מרגיש לא כל כך טוב - הוא חייב ללכת לרופא ולטפל במחלה כדי שלא תחריף, כך גם בטיפול מחלות הנפש ותיקון המידות. אנחנו צריכים לעסוק ללא הרף בתיקון מידותינו. ברגע שאנו מזהים בתוכנו מידה שאינה טובה, צריך לטפל בה במהירות כדי שהמידה הרעה לא תשתרש בקרבנו. אם לא נטפל בה בזמן, הריפוי יהיה קשה וכואב יותר.

בדרך זו עונה הרמב"ם על אחת השאלות הקשות ביותר. מה היה חטאו של משה רבנו? הרמב"ם עונה תשובה מפתיעה. הוא לא חטא בכך שהוא לא שמע לדברי ה'. חלילה לומר כך על "אדון הראשונים והאחרונים" ש"בכל ביתי נאמן הוא!"

חטאו היה קל שבקלים. הוא בסך הכול נטה אל אחד מהקצוות שבמידות בפעם הראשונה בחייו. הרמב"ם כלל לא מדבר על חומרת הכעס כשלעצמו (מה שהוא מאריך לעשות בהלכות דעות). משה רבנו היה שלם בכל - נביא, חכם ובעל מידות טובות ומושלמות. בכל המציאות המורכבת שהייתה במדבר, במרידות הגדולות של העם ובחטאים הקשים, זו הפעם היחידה שמשא רבנו נטה קלות ויצא מהאיוון העדין והמופלא שבמידותיו. זה היה בסך הכול חטאו, אך בגלל שזה היה חילול ה' גדול הוא נענש עונש חמור.

מכאן אפשר ללמוד כמה זהו שמירה על טהרת המידות היא אתגר שצריך לעמוד כדי להשיגו ועד כמה צריכים להיות זהירים באיוון הנפש שלנו.

הרחבות

• במה חטא משה רבנו?

יְחַטְאוּ, עָלְיוּ הַשְּׁלוֹם, הָיָה, שְׁנֵטָה אֶל אֶחָד מִשְׁנֵי הַקְּצוּת. הרמב"ן [במדבר כ, ח] הקשה על פירושו של הרמב"ם: א. שהכתוב אמר "מרייתם פי" שעברו על דברו, ואמר "לא האמתם בי" שלא האמינו בו, אין העונש בעבור שכעס. ב. והכתוב לא סיפר כלל שכעס כי "שמענו נא המורים" תוכחת, כדרך "ממרים הייתם עם ה'" [דברים ט, כד]. ג. ועוד כי אהרן לא כעס מימיו, כי בשלום ובמישור הלך מעודו. ד. ועוד שאי אפשר שלא היה כעס גדול מאת השם עליהם בעשותם מריבה עם משה... ובכאן כתוב מפורש [פסוק יג] "אמה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה'", ומה פשע גדול מזה, "הוי רב את יוצרו". ה. ומשה אמר "גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר" [דברים א, לז], אם כן הם חטאו וגרמו כל הרעה הזאת, ולדברי הרב אין להם בכל המעשה הזה חטא ופשע כלל.

הרמב"ן עצמו מפרש שמשא חטא בכך שהיכה את הסלע פעמיים, והסביר זאת על דרך הסוד.

אור החיים [במדבר כ ח] סיכם עשר פרשנויות של הראשונים לחטאו של משה, והוסיף פירוש משלו. אם על חטא אחד בסך הכל, משקיעים הפרשנים מאמץ רב כדי לפענח אותו, המשמעות היא שקשה להבין במה חטא משה רבנו. ריבוי הפירושים בהבנת חטאו של משה, איננו מלמד על פחיתותו אלא דוקא על מעלתו.

• גם בענוה ובעס צריך ללכת בדרך האמצעי?

כְּאֲשֶׁר נָטָה אֶל הַפְּעֵס. לגבי מידות הענוה והכעס ישנה מבוכה בדעת הרמב"ם. כאן ובהלכות דעות [א, ד] הוא כלל אותם עם שאר המידות - שראוי ללכת בהם בדרך האמצעי, ורק החסידים נוטים מעט לקצה. בפירוש המשנה [ד, ד] ובהלכות דעות [א, ה] כתב שהחסידים נוטים עד הקצה האחרון. ואילו בהלכות דעות [ג, ב] כתב, שכל אדם צריך לנטות בהם לקצה. המפרשים בהלכות דעות הציעו כמה תירוצים לסתירה הזו. הלחם משנה מתרץ את הסתירה בהלכות דעות (ללא התייחסות לפירוש המשנה), שגם במידות הללו שני הקצוות צריכים לבוא לידי ביטוי, אבל לא במינון שווה כמו בשאר המידות, אלא בנטייה לקצה השולל את הגאווה והכעס.

שאלות לדין

האם אפשר להכשיר 'רופא נפשות'? מה הן תכונותיו והכשרותו?

האם אנו מוכנים לקבל עזרה ברפואת הנפש כמו שאנו מוכנים לקבל עזרה ברפואת הגוף?

הנה כבר התבאר מכל מה שזכרנוהו בזה הפרק, שראוי לכוון אל הפעולות הממוצעות, ושאינן לצאת מהן אל קצה משני הקצוות אלא על צד הרפואה והעמידה כנגד בהפר. וכמו שהאדם היודע במלאכת הרפואה, אם יראה שמזגו השתנה שנוי מעט, לא יזיח, ולא יניח החלי להתחזק עד שיצטרך לרפואה חזקה בתכלית, ואם ידע שאיבר מאיברי גופו חלש, ישמרהו תמיד, ויתרחק מן הדברים המזיקים לו, ויכוון למה שיועילהו, כדי שייברי זה האיבר, או כדי שלא יוסיף חלשה - כן האדם השלם, ראוי לו שייבקר מידותיו תמיד, וישקל פעולותיו, ויבחן תכונות נפשו יום יום, וכל שיראה נפשו נוטה לקצה מן הקצוות - ימהר ברפוי, ולא יניח התכונות הרעות להתחזק בכפילות פעל הרע, כמו שזכרנו. וכן ישים לנגד עיניו המידה הפחותה אשר לו, וישתדל לרפאה תמיד, כמו שהקדמנו, הואיל ואי אפשר לאדם מבלי חסרונות. לפי שהפילוסופים כבר אמרו: קשה ורחוק שימצא מי שהוא מוכן בטבע למעלות פלו, המדותיות והשכליות. אמנם ספרי הנביאים - נמצא זה בהם הרבה, אמר: "הן בעבדיו לא יאמנו" [יח, ד, יח] וכו', "ומה יצדק... ילוד אשה" (שם כה, ד). ושלמה אמר בסתם: "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז, כ).

ואתה יודע, פי אדון הראשונים והאחרונים, משה רבנו, כבר אמר לו יתעלה: "יען לא האמתם בי" (במדבר כ, יב), "על אשר מריתם" (שם שם, כד), "על אשר לא קדשתם" (דברים לב, נא) - כל זה. וחסאו, עליו השלום, היה, שנטה אל אחד משני הקצוות במעלה ממוצעות המדות, והיא הסבלנות, כאשר נטה אל הפעס, באמרו: "שמענו נא המורים" (במדבר כ, ז). דקדק ה' עליו שיהיה איש כמוהו פועס בפני קהל ישראל, במקום שאין ראוי בו הפעס. וכגון זה בחק האיש ההוא חלול השם, לפי שתנועותיו פלו ודבוריו נלקחים למופת, ומקוים להגיע בהם להצלחת העולם הזה והעולם הבא, ואיך יראה ממונו הפעס, והוא מופעלות הרע, כמו שבארנו, ולא יבוא אלא מתכונות רעות מתכונות הנפש? ואמנם אמרו בזה: "מריתם פי" (במדבר כז, יד) - הרי הוא כמו שנבאר. וזה, שהוא לא היה מדבר עם אנשים המוניים, ולא עם מי שאין להם מעלה, אלא עם אנשים שהקטנה שבנשיהם היתה כמו יחזקאל בן בוזי, כמו שזכרו החכמים, וכל מה שיעשה או יאמר - יבחנוהו. וכאשר ראוהו שפעס, אמרו שהוא עליו השלום אינו מי שיש לו פחיתות מדה, ואלמלא ידע שה' קצף עלינו בבקשת המים, ושאונו הכעסנוהו יתעלה - לא היה פועס. ולא מצאנו בדברי ה' יתעלה אליו בזה הענין לא פעס ולא קצף, אלא אמר: "קח את המטה וכו' והשקית את העדה ואת בעירם" (במדבר כ, ח). וכבר יצאנו ממונת הפרק, אבל התרנו ספק מספקות התורה, שהרבה נאמר בו, והרבה ישאל: איזה חטא חטא? וערך מה שאמרנוהו אנחנו אל מה שנאמר בו, והאמת תורה דרשה.

ואשוב אל פונתי. וכאשר יהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד, ומכוון לאמצעו - יהיה במדרגה העליונה ממוצעות בני האדם, ובזה יתקרב אל ה' וישגי מה שאצלו, וזהו השלמה שבדרכי העבודה. וכבר זכרו החכמים זה הענין, ואמרו עליו בזה הלשון: "כל השם ארוחותיו - זוכה ורואה בישועתו שלהקב"ה, שנאמר: 'ושם דרך ארצו בישע אלהים' (תהלים נ, כג), אל תקרי: ושם דרך, אלא: ושם דרך" (מועד קטן ה ע"א). ושומה היא ההערכה והאמון. וזה הוא הענין אשר פרשנו בזה הפרק פלו בשוה. וזה שעור מה שראינוהו נצרך בזה הענין.

שיבקר - שיבדוק. יתעלה - הקב"ה. בחק האיש הוא - לפי מעלתו של משה רבינו. למופת - ללמוד ממעשיו. אלא עם אנשים - דור המדבר, דור דעה. ספק מספקות התורה - במה חטא משה? וערך - עשה השוואה. מה שנאמר בו - פירושים אחרים לחטא משה.

ביאורים

כולנו רוצים לדעת מהי התכלית לשמה אנו חיים בעולם הזה; לחיות חיים של משמעות וערך. בפרק זה מציג הרמב"ם בפנינו את תכנית העבודה להשגת מטרה זו. לאחר שלמדנו בפרק הקודם על הדרך בה מאזנים את כוחות הנפש ומעמידים אותם על מצבם הבריא והנכון, מגיע השלב הבא - הכוונת כל כוחות החיים שלנו למען מטרה עליונה אחת. זוהי מדרגה גבוהה מאד ולא כל אחד יכול להגיע אליה, כפי שיאמר זאת הרמב"ם בהמשך הפרק, אך זוהי השאיפה של כולנו: לחיות חיים שלמים. חיים שכל פרט בהם מוביל לקשר עם ה'. רק כאשר הדעת והמחשבה מובילה את האדם, הוא מסוגל להעפיל אל גובה חיים שכזה. לא לחפש רק את מה שכיף וטעים, אלא את מה שעוזר לי להגיע אל היעד, אל התכלית. האוכל הוא המשל שבו פותח הרמב"ם להסביר את העיקרון שאותו הוא בא ללמד. אדם שמכוון את החיים שלו על פי השכל - הדעת, לא יבחר לאכול מזונות מזיקים גם אם הם טעימים ביותר. לאדם הזה יש יעד והוא הבריות. את המסלול אל היעד הוא יבנה לאור המטרה שאליה הוא שואף. עבודת ה' מכוונת אותנו לדבוק בה' בכל צעד בחיינו. את המעשים היומיומיים אנו מכוונים לאור היעד שאליה אנחנו שואפים.

הרחבות

• מדוע יש תכלית אחת לכל כוחות הנפש?

וְלִשְׁיִם לְגַדְדָּ עֵינָיו תְּכַלִּית אַחַת. אם האדם מורכב מכמה נפשות, מסתבר שלחיייו יהיו כמה מטרות, בהתאמה. אולם אם נפש האדם אחת היא, הכרחי שכולה תהיה מכוונת לתכלית אחת (על פי דברי הרמב"ן. הובא ב'הרחבות', פרק א, הערה 1). נפש האדם היא אלוהית, ולכן מובן שהתכלית שלה היא דבוקת בה'.

• מהי המטרה של לימודי חול?

שְׁתַּמְצָא הַנֶּפֶשׁ כְּלִיהָ בְּרִיאִים וְשִׁלְמִים לְאַחַז בְּחֻמּוֹת. "האדם יפעל פעלים רבים ושונים... תכליתו פועל אחד בלבד, ושאר פעליו אמנם הם להתמדת קיומו, כדי שישלם בו אותו הפועל האחד, והוא ציור המושכלות וידיעת האמתות... וגדול שבמושכלות, השגת אחדות הבורא יתעלה וישתבח וכל הקשור בכך מן המדעים האלוהיים, לפי ששאר המדעים אינם אלא כדי שיוכשר בהם עד אשר יגיע אל מדעי האלוהות" (הקדמה למשנה).

• תיקון המידות - אמצעי או מטרה עצמית?

וְלִקְנוֹת מַעֲלוֹת הַמְדוֹת וְהַמַּעֲלוֹת הַשְּׂכֵלִיּוֹת, עַד שֶׁתִּגְיַע לְאוֹתָהּ הַתְּכַלִּית. את הדוגמאות שמציין כאן הרמב"ם כאמצעי לתכלית, הוא מגדיר בסוף מורה הנבוכים, על פי הפילוסופים, כארבעה סוגי שלמויות: ממון, בריאות, מדות ומושכלות. כל האמצעים האלו הם אמצעים להשגת ה'. גם המידות הן רק אמצעי להשגת החכמה, אבל אין בתיקון המוסרי ערך עצמי. אולם לבסוף הרמב"ם מסכם על פי הפס': "כִּי אִם בָּזָאת יִתְהַלֵּל הַמֵּתְהַלֵּל, הַשֶּׁכֶל וְיִדַע אוֹתִי, כִּי אֲנִי ה' עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בְּאֶרֶץ כִּי בְּאֵלֶּה חֲפִצְתִּי נָאִם ה'" - "ששלמות האדם אשר בו יתהלל באמת, הוא להגיע אל השגת השם כפי היכולת, ולדעת השגתו בברואיו בהמציאו אותם והנהיגו אותם, איך היא, וללכת אחרי ההשגה ההיא בדרכים שיתכוין בהם תמיד לעשות חסד ומשפט וצדקה, להדמות בפעולות השם" [מורה נבוכים ג, נד]. דהיינו, שמוסר פילוסופי חברתי הוא אכן אמצעי, אולם מוסר אלוהי הוא התוכן של השגת ה', והדביקות במידותיו של ה' היא התכלית. אדרבה, ידיעת ה' שאיננה מובילה לתיקון המידות, פגומה היא.

(להרחבה: מאמרי הראי"ה, עמ' 109-108)

• למה צריך להיות בריא?

לְמַלְאֲכַת הַרְפוּאָה מְבֹא גְדוֹל מְאֹד בְּמַעֲלוֹת, וּבִידֵיעַת ה'. כך פותח הרמב"ם את הדרכותיו הרפואיות בהלכות דעות: "הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המכריין והמחלימים" [הלכות דעות ד, א].

שאלות לדיון

מה היחס בין גישת הרמב"ם שכל פעולות האדם צריכות להיות מכוונות לתכלית (מועיל ולא ערב) ובין הגישה של 'חיים זורמים וספונטאניים' על מנת שלא 'להלחץ ולהעיק'?

הרמב"ם מדגיש את מקומו של השכל (הדעת) בעבודת ה'. מהו מקומו של הרגש? לשם מה הוא נצרך?

הפרק החמישי

בְּשִׁמוּשׁ בְּכוֹחוֹת הַנֶּפֶשׁ לְתַכְלִית אַחַת

רְאוּי לְאָדָם לְהַעֲבִיד כְּחוֹת נַפְשׁוֹ כְּלָם לְפִי הַדַּעַת, כְּפִי שֶׁהִקְדַּמְנוּ בְּפָרֶק אֲשֶׁר לְפָנָי זֶה, וְלִשְׁיִם לְגַדְדָּ עֵינָיו תְּכַלִּית אַחַת, וְהִיא: הַשְּׁגַת ה', יִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמַם, כְּפִי יְכַלֵּת הָאָדָם, רְצוֹנֵי לוֹמַר: יְדִיעַתוֹ. וְיִשְׁיִם פְּעֻלוֹתָיו כְּלָן, תְּנוּעוֹתָיו וּמְנוּחוֹתָיו וְכָל דְּבוּרָיו, מְבִיאִים אֶל זֹאת הַתְּכַלִּית, עַד שֶׁלֹּא יִהְיֶה בְּפַעְלוֹתָיו בְּשׁוֹם פְּנִים דְּבָר מִפְּעַל הַהֶבֶל, רְצוֹנֵי לוֹמַר: פְּעַל שֶׁלֹּא יְבִיא אֶל זֹאת הַתְּכַלִּית.

מִשָּׁל זֶה: שְׁיִשִּׁים הַכּוֹנֵה בְּאֲכִילָתוֹ, וּשְׂתִיתוֹ, וּבַעֲלִילָתוֹ, וּשְׂנָתוֹ, וְיִקְצָתוֹ, וּתְנוּעָתוֹ וּמְנוּחָתוֹ - בְּרִיאֵי גוֹפוֹ בְּלִבָּד, וְהַפְּנֵה בְּרִיאֵי גוֹפוֹ - שֶׁתַּמְצָא הַנֶּפֶשׁ כְּלִיהָ בְּרִיאִים וְשִׁלְמִים לְאַחַז בְּחֻמּוֹת, וְלִקְנוֹת מַעֲלוֹת הַמְדוֹת וְהַמַּעֲלוֹת הַשְּׂכֵלִיּוֹת, עַד שֶׁתִּגְיַע לְאוֹתָהּ הַתְּכַלִּית. וְעַל זֶה הִקְשָׁה לֹא יִכּוֹן אֶז אֶל הַהֲנָאָה בְּלִבָּד, עַד שֶׁיִּבְחַר מִן הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה הַיּוֹתֵר עָרֵב, וְכֵן בְּשֶׂאֵר הַהֲנָגוֹת, אֲלֵא יִכּוֹן אֶל הַמוֹעִיל, וְאִם יִדְמֹן שִׁיְהִי עָרֵב - יִהְיֶה, וְאִם יִדְמֹן שִׁיְהִי נְמָאָס - יִהְיֶה. אוּ שִׁיִּכּוֹן אֶל הָעָרֵב לְפִי הָעֵינָן הַרְפוּאִי, כְּגוֹן שֶׁנְּחַלְשָׁה תְּאוֹתוֹ לְמַאֲכָל, וְיַעֲזֹרָה בְּמַאֲכָלֵי תְּאוֹה עָרֵבִים וּמְתַבְּלִים, וְכֵן אִם הַתְּעוֹרָרָה עֲלָיו מְרָה שְׁחוֹרָה, וְיִסְרָה בְּשִׁמְיעַת שִׁירִים וּמִינֵי נְגִינּוֹת, וּבְטִיּוֹל בְּגִנּוֹת וּבְבִנְיָנִים נְאִים, וּבִישִׁיבָה עִם צוּרוֹת נְאוֹת, וְכִיּוֹצֵא בְּזֶה מִמָּה שֶׁיִּרְחִיב הַנֶּפֶשׁ, וְיִסְרֵ דְאֲגַת הַמְרָה הַשְּׁחוֹרָה מִמְּנָה. וְתִהְיֶה הַפְּנֵה כְּלָל זֶה - שִׁיִּבְרִיא גוֹפוֹ, וְתְכַלִּית בְּרִיאֵי גוֹפוֹ - שִׁיִּדַע. וְכֵן כְּשִׁינִיעַ וְיִתְעַסֵּק בְּקִנְיַת הַמְּמוֹן, תִּהְיֶה תְּכַלִּיתוֹ בְּקִבְצוֹ אוֹתוֹ - שִׁיִּשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ לְמַעֲלוֹת, וְשִׁיִּמְצָאֵהוּ לְקִיּוֹם גוֹפוֹ וְהַמְּשִׁךְ מְצִיאֵתוֹ, עַד שִׁיִּשְׁיֵג וְיִדַע מֵה' מֵה שֶׁאֲפָשֵׁר לְדַעַתוֹ.

וְעַל זֶה הִקְשָׁה יִהְיֶה לְמַלְאֲכַת הַרְפוּאָה מְבֹא גְדוֹל מְאֹד בְּמַעֲלוֹת, וּבִידֵיעַת ה', וּבְהַשְׁיֵג הַהַצְלָחָה הָאֱמִתִּית, וְיִהְיֶה לְמוֹדָה וְדְרִישָׁתָה עֲבוּדָה מִן הָעֲבוּדוֹת הַגְּדוֹלוֹת, וְלֹא תִהְיֶה אֶז כְּאֲרִיגָה וְכִנְגֵרוֹת. לְפִי שֶׁבָּה נִשְׁעֵר פְּעֻלוֹתָיו, וְיִהְיֶה פְּעֻלוֹתָיו פְּעֻלוֹת אֲנוּשִׁיּוֹת, מְבִיאֵי אֶל הַמַּעֲלוֹת וְהָאֱמִתוֹת. כִּי הָאָדָם, אִם יִגְשׁ לְאֲכָל מַאֲכָל תְּאוֹה, עָרֵב לְחָר, טוֹב הַרִיחַ, וְהוּא מְזִיק וּמְפַסֵּד, וְאֲפָשֵׁר שִׁיְהִי סָבֵה לְמַחְלָה מְסַכְנַת אוּ לְמִיתַת פְּתָאוּם - הִנֵּה זֶה וְהַבְּהִמָּה שְׂוִים. וְאִין זֶה פְּעַל הָאָדָם מְאֹשֵׁר הוּא אָדָם, וְאִמְנָם הוּא פְּעַל הָאָדָם מְאֹשֵׁר הוּא בְּעַל חַיִּים, "נִמְשָׁל כְּבִהְמוֹת נְדָמוֹ" (תהלים מט, כא). וְאִמְנָם יִהְיֶה פְּעַל אֲנוּשִׁי אִם יִקַּח הַמוֹעִיל בְּלִבָּד, וּפְעֻמִּים שִׁינִיחַ הַיּוֹתֵר עָרֵב וְיִאֲכַל הַיּוֹתֵר נְמָאָס, לְפִי בְּקִשְׁתַּת הַמוֹעִיל. וְזֶה הוּא פְּעַל לְפִי הַדַּעַת, וּבְזֶה יְבַדֵּל הָאָדָם בְּפַעְלוֹתָיו מֵאוֹתוֹ. וְכֵן אִם יְבַעַל כָּל אִימַת שִׁתְּאוֹה, מְבִלִּי שִׁיִּשְׁיֵיחַ בְּנִזְק וּבְתוֹעֵלַת - הִנֵּה זֶה הַפְּעַל לוֹ מְאֹשֵׁר הוּא בְּעַל חַיִּים, לֹא מְאֹשֵׁר הוּא אָדָם.

תְּכַלִּית - מטרה. **יְדִיעַתוֹ** - ידיעת ה' ודרכיו. **לְאוֹתָהּ הַתְּכַלִּית** - שהיא ידיעת ה'. **הִקְשָׁה** - על פי הבנה זו. **עָרֵב** - הסעים. **הַמוֹעִיל** - מזון בריא. **מְרָה שְׁחוֹרָה** - דכאון ועצבות. **וְיִדַע** - את ה'. **עֲבוּדָה** - עבודת ה'. **וְשִׁעֵר** - נחשב. **מְאֹשֵׁר הוּא אָדָם** - המגלה את הקומה האנושית שבו.

כל כוחות הנפש לתכלית אחת

דוגמאות לכוחות לתכלית

חשיבות הרפואה

ביאורים

אין חולק על כך ששמירת הבריאות היא ערך חשוב ומשמעותי. המודעות בדורנו לאכילה נכונה, שמירה על כושר גופני והתרחקות ממוזנות מזיקים עלתה מאד ומאפשרת איכות חיים טובה יותר. אלא שיש תכלית גבוהה יותר, התכלית אליה שואף 'איש המעלה'. אפשר לומר שזוהי הקומה הבסיסית, זהו הארגון הראשוני של החיים על פי עיקרון הערך ולא חיפוש ההנאה המיידית. על בסיס הקומה הזאת מבקש האדם לתקן את עצמו, לשפר את מידותיו, לכוון את המחשבות והמעשים כולם על פי רצון ה'. היעד העליון הזה שאליו אנו מכוונים את חיינו, הופך גם את קומות הארגון הבסיסיות ביותר לשייכות אל היעד העליון הזה. כלומר, כאשר אנחנו בוחרים למשל לאכול משהו בריא אנחנו לא רק דואגים לפעילות תקינה של מערכות הגוף, אנחנו גם מאפשרים על ידי הפעילות התקינה הזאת לעסוק בתיקון הצד העליון שבנו - הנפש. כאשר האדם בריא בגופו הוא יכול ביתר קלות להתפנות לעסוק בתיקון הנפש. לאור העיקרון הזה מלמד אותנו הרמב"ם כיצד גם לימודים כלליים כמו מתמטיקה, מכניקה, פיזיקה וגיאומטריה, הופכים להיות חלק מעבודת ה' כאשר מגמתם להרגיל את האדם לחשיבה נכונה. בנוסף לכך, הוא מלמד מהי הדרך הנכונה שבה יש להשתמש בכוח הדיבור - בשבח המעשים הטובים וגנות המעשים השליליים. גם החוש האסתטי וההומור מוצאים את מקומם ותפקידם כאשר המגמה היא לחדש כוחות ולחזק את הנפש מעייפותה. לסיכום, היעד העליון מכוון ומנתב את השימוש בכוחות האדם כולם לאורה של התכלית.

הרחבות

• יש מצוה להיות בריא?

בריאות גופו והמשך מציאותו על השלמות, הגמרא [ברכות לב:]: מצינת שני פסוקים שנחשבים כציווי על זהירות מסכנה גופנית, למרות שההקשר המקורי שלהם עוסק בזהירות מסכנה רוחנית: "רק השמר לך ושמר נפשך מאד - פן תשכח את הדברים אשר ראוי עיניך... יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב... ונשמרתם מאד לנפשתיכם - כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם" [דברים ד, ט-טז]. וכן פוסק הרמב"ם להלכה: "כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה, שנאמר 'השמר לך ושמור נפשך'" [הלכות רוצח ושמירת הנפש יא, ד]. הפסוקים הללו מלמדים על הקשר ההדוק שמדגיש הרמב"ם בין בריאות הגוף לעבודת ה'.

• האם צריך לעשות תשובה על פגיעה בבריאות?

שישארנו כלי כחות הנפש, אשר הם איברי הגוף, שלמים. התשובה הבסיסית ביותר לפי הרב קוק היא "תשובה טבעית גופנית, שסובבת את כל העבירות נגד חוקי הטבע, המוסר והתורה, המקושרים עם חוקי הטבע. שסוף כל הנהגה רעה הוא להביא מחלות ומכאובים, והרבה טובל מזה האדם הפרטי והכללי. ואחרי הבירור שמתברר אצלו הדבר, שהוא בעצמו בהנהגתו הרעה אשם הוא בכל אותו דלדול החיים שבא לו, הרי הוא שם לב לתקן את המצב. לשוב לחוקי החיים, לשמור את חוקי הטבע, המוסר והתורה, למען ישוּב ויחיה, וישוּב אליו החיים בכל רענותם... וכפי הנראה מקצוע של תשובה זו תלוי הוא בקשר חזק ביתר חלקי התשובה..." [אורות התשובה א].

שאלות לדיון

האם גישת הרמב"ם יכולה להשתלב עם המושג של 'תרבות הפנאי'?

האם בשמיעת שירים וטיוולים יש ערך לכל אדם או רק למי שלקה ב'מרה שחורה' (דיכאון)?

ואפשר שתהיה הנהגתו כלה לפי המועיל, כמו שזכרנו, אבל ישם תכליתו - בריאות גופו ושמירתו מן החליים בלבד. ואין זה איש מעלה. כי כמו שבחר זה הנאת הבריאות - בחר ההוא הנאת האכילה או הנאת הבעילה, וכלם אין תכלית אמתית לפעולותיהם. ואמנם הנכון, שישם תכלית כל הנהגותיו - בריאות גופו והמשך מציאותו על השלמות, כדי שישארו כלי כחות הנפש, אשר הם איברי הגוף, שלמים, ותתעסק נפשו מבלי מוגע במעלות המדות ובמעלות השכליות.

וכן כל מה שילמדו מן החכמות והידעויות, אלה מהן שהן דרך לתכלית ההיא - אין מה לדבר בהן; ומה שאין בו תועלת לתכלית ההיא, כמו שאלות האלגברה, וספר חתכי החרוט, והתחבולות, והרבות בשאלות ההנדסה, ומשיכת המשקלים, והרבה כיוצא בזה - תהיה הפונה בו חידוד השכל, והרגל הכח השכלי בדרך המופת, עד שישג לאדם קצין ידיעת ההקש המופתי מזאתו, ויהיה לו זה דרך להגיע בה אל ידיעת אמתת מציאותו יתעלה.

וכן דבורי האדם כלם, אין צריך שיזכר אלא במה שביא בו תועלת לנפשו, או ידחה הזק מנפשו או מגופו, או בחכמה, או במעלה, או בשבח מעלה או מעלה, או בגנות פחיתות או פחות. כי גזוף בעלי החסרונות וגנוי זכרם, אם היתה הפונה בו לחסרם אצל בני אדם, כדי שיוסרו מהם ולא יעשו כמעשיהם - הרי זה נצרך, והיא מעלה. הלא תראה אָמרו יתעלה: "כמעשה ארץ מצרים... וכמעשה ארץ כנען" (ויקרא יח, ג), וספור הסדומיים. וכל מה שבא במקרא בגנות האנשים בעלי החסרונות וגנוי זכרם, ושבח הטובים והגדלתם, אמנם הפונה בו מה שזכרתי לך, כדי שילכו בני אדם בדרך אלו, ויתרחקו מדרך ההם.

וכאשר ישם האדם פנותו מענין זה, יתבטל מפעולותיו ויחסר מדבוניו הרבה מאד. כי מי שידיבק בזאת הפונה, לא יתעורר לפתח הפתלים בזהב, או לעשות רקום זהב בבגד; אלא אם כן יכנו בזה להרחיב נפשו, כדי שתבריא, ויגרש חליה ממנה, עד שתהיה בהירה וזכה לקבל החכמות, פדרך שאמרו: "דירה נאה ואשה נאה ומטה מצעת לתלמידי חכמים" (עין שבת כה ע"ב וברכות נז ע"ב). כי הנפש תלאה והמחשבה תעכר בהתמדת העיון בדברים הקשים, כמו שיתעייף הגוף בהתעסקו במלאכות המיגעויות, עד שיגנוח וישקט, ואז יחזור לשוויו. כן תצטרך הנפש גם כן להרגע, ולעסוק במנוחת חושים, כמו ההסתפלות בצירים ובדברים הנאים, עד שתסור ממנה הלאות, כמו שאמרו: "כי חלשי רבנן מגרסא" (עין ברכות כח ע"א). וקרוב הדבר שעל זה האופן לא יהיו אלו רעות, ולא פעולות הבל, רצוני לומר: ההתעוררות לעשיית הפתוחים והקשויטים בבנינים ובפלים ובבגדים.

ביאורים

האידיאל שאליו מכוון אותנו הרמב"ם בפרק זה הוא גבוה ולא קל להעפיל אליו. זוהי מטרה עליונה כל כך עד שהרמב"ם אומר שאדם המכוון את כל חייו על פי מטרה זו איננו נופל ממדרגת הנביאים. קל לנו להשלות את עצמנו לפעמים שכל מה שאנחנו עושים הוא לשם מטרה עליונה. אלא שלרוב, אנחנו מכופפים את המטרה אל האמצעים ולא מכוונים את האמצעים אל המטרה. אנחנו רוצים מאד לאכול אוכל טעים או רוצים לראות סרט, וסביב הרצון הזה אנחנו 'תופרים' איזו אידיאולוגיה. לא צריך להשלות את עצמנו. הלוואי ונגיע למדרגה שבה נחיה חיים מאוזנים בהם כל כוח מקבל את מקומו הנכון על פי הדרכת התורה כפי שלמדנו בפרק ד'. פרק ה' הוא חיים במדרגה אחרת. מדרגה שבה באמת מה שמעניין אותי בכל פעולה הוא האם הפעולה הזאת מקרבת אותי אל ה' או מרחיקה אותי ממנו. במדרגה זו כל מעשה קטן הוא בעל משמעות, שאם לא כן - הוא לא היה נעשה. זוהי המשמעות של דברי שלמה המלך במשלי: "בְּכָל דְרָכֶיךָ דַּעְהוּ", בכל פעולה שתעשה חפש כיצד אתה יודע דרכה את ה'. גם חכמים ביטאו בפרקי אבות את הרעיון הזה בתמציות: "וכל מעשֶׁיךָ יהיו לשם שְׁמִים". בחמשת המלים הללו, בתמצות וריכוז מדהים, ביטאו חז"ל עולם שלם. מדרגת חיים שמרימה את האדם לגבהים חדשים. לפגישה עם רצון ה' בכל צעד ושעל מחייו.

הרחבות

• מהי מדרגת משה רבנו בעבודת ה'?

לא אמר שהוא למטה מן הנביאים. בהמשך הספר [בפרק ז] מבחין הרמב"ם בין נבואת משה רבנו לשאר הנביאים (ובהרחבה ב'הקדמה לפרק חלק). כאן משרטט הרמב"ם את המדרגה הרוחנית של כלל הנביאים, אך מהי מדרגתו המיוחדת של משה רבנו?

"בהגיע איש מבני אדם... לענין שיהיה בו מספר עם בני אדם ומתעסק בצרכי גופו, ושכלו כולו בעת ההיא יהיה עם ה' יתברך והוא לפניו תמיד בלבו, ואף על פי שגופו עם בני אדם... זאת המדרגה איני אומר שהיא מדרגת כל הנביאים, רק אומר שהיא מדרגת משה רבנו עליו השלום... וזאת גם כן מדרגת האבות... כי תכלית כונתם כל ימי חייהם להמציא אומה שתדע השם ותעבדהו... ומפני זה זכו לזאת המדרגה" [מורה נבוכים ג, נא].

זוהי מדרגה גבוהה יותר מהמתואר כאן.

• התכלית - השגת ה' או אהבת ה'?

תכלית אחת, והיא: לְאַהֲבָה אֶת ה'. יש כאן סתירה: בתחילת הפרק כתב הרמב"ם שהתכלית היא השגת ה', ואילו בסוף הפרק כתב שהתכלית היא אהבת ה'. בהלכות תשובה מתברר הקשר ביניהם: "אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה. לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו" [הלכות תשובה י, ו]. המטרה הסופית היא אהבת ה', אבל הדרך להגיע אליה היא ידיעת ה'. לכן פתח הרמב"ם בידיעה וסיים באהבה.

• "בכל דרכיך דעהו" - אפילו לדבר עבירה" [ברכות סג].

אֶפְלוּ הִיְתָה בּוֹ עֲבֵרָה בְּצַד מִן הַצְּדִידִים. כאן הסביר הרמב"ם, שגם במעשה שנראה כעבירה צריך לכוון לשם שמים. בפירוש המשנה הסביר הרמב"ם באופן שונה שמדובר במעשה עבירה ממש: "שישים בלבו אהבת האל והאמונה בו אפילו בעת המרי והכעס והרוגז" [פירוש הרמב"ם, ברכות ט, ה]. ברוח זו כתב הרב קוק: "התשובה היא תמיד שרויה בלב, אפילו בעת החטא עצמו" - "אם האדם עלול תמיד למכשול, להיות פוגם בצדק ובמוסר, אין זה פוגם את שלמותו. מאחר שעיקר יסוד השלמות שלו היא העריגה והחפץ הקבוע אל השלמות, והחפץ הזה הוא יסוד התשובה" [אורות התשובה ו, ב; ה, ו].

שאלות לדיון

מדוע מי שכל מעשיו לשם שמיים הוא במדרגת נביא או קרוב לה?

"בְּכָל דְרָכֶיךָ דַּעְהוּ" - וְאֶפְלוּ בְּדָבָר עֲבֵרָה" - איך אתה מבין את מאמר חז"ל?

וְדַע, כִּי זֹאת הַמְּדֻרָגָה הִיא מְדֻרָגָה עֲלִיּוֹנָה מְאֹד וְקִשְׁיָה, וְלֹא יִשְׁיֹגְהָ אֲלָא מְעַט, וְאַחֲרֵי הַרְגֵּל גָּדוֹל מְאֹד. וְכִשְׁתַּדְּמִן מְצִיאֹת אָדָם שְׂזָה עֲנִינּוּ - לֹא אִמְרָ שֶׁהוּא לְמִטָּה מִן הַנְּבִיאִים, רְצוֹנִי לֹמַר: שֶׁהוּא יִנְהִיג כַּחוֹת נִפְשׁוֹ כְּלָם, וְיִשִּׁים תְּכִלִּיתָם ה' יִתְעַלֶּה לְבָד, וְלֹא יַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה גָדוֹל וְלֹא קָטָן, וְלֹא יְדַבֵּר מִלָּה, אֲלָא אִם זֶה הַמַּעֲשֶׂה אוֹ זֶה הַדְּבָר יִבְיֵאוּ אֶל מַעֲלָה, אוֹ אֶל מַה שְׂיִבְיֵא לְמַעֲלָה, וְהוּא יִחְשַׁב וְיִתְבּוֹנֵן בְּכָל מַעֲשֶׂה וְתַנּוּעָה, וְיִרְאֶה הַמְּבִיא הוּא אֶל הַתְּכִלִּית הַהִיא אוֹ אֵינוֹ מְבִיא, וְאֵז יַעֲשֶׂהוּ.

זוהוּ הוּא אֲשֶׁר דָּרַשׁ מִמֶּנּוּ יִתְעַלֶּה שְׂנֹכּוֹן אֱלִיּוֹ, בְּאִמְרוֹ: "וְאַהֲבַת אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ" (דברים ו, ה), רְצוֹנִי לֹמַר: בְּכָל חֲלָקֵי נַפְשְׁךָ, שֶׁתִּשִּׁים תְּכִלִּית כָּל חֲלָק מִמֶּנָּה תְּכִלִּית אַחַת, וְהִיא: לְאַהֲבָה אֶת ה'. וְכִבְרָ זְרוֹז הַנְּבִיאִים עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם גַּם כֵּן עַל זֶה הָעֲנִין, וְאִמְרוֹ: "בְּכָל דְרָכֶיךָ דַּעְהוּ" (משלי ג, ו), וּפְרָשׁוּ הַחֲכָמִים וְאִמְרוֹ: "וְאֶפְלוּ בְּדָבָר עֲבֵרָה" (ברכות סג ע"א), כְּלוֹמַר: שֶׁתִּשִּׁים לְפַעֵל הוּא תְּכִלִּית כְּלָפֵי הָאֱמֶת, אֶפְלוּ הִיְתָה בּוֹ עֲבֵרָה בְּצַד מִן הַצְּדִידִים. וְכִבְרָ כָּלֵלוּ הַחֲכָמִים עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם זֶה הָעֲנִין כְּלוּ בְּקֶצֶר שְׁבָאֲמָרִים, וְהִקְפִּיּוּ הָעֲנִין הַקָּפָה שְׁלֵמָה עַד מְאֹד, עַד שֶׁאַתָּה, אִם תִּבְחַן קֶצֶר אוֹתָן הַמְּלִים, אֵיךְ הִבִּיעוּ זֶה הָעֲנִין הַגָּדוֹל וְהַעֲצוֹם אֲשֶׁר כִּבְרָ חִבְרוּ בּוֹ חִבּוּרִים וְלֹא הִכִּילוּהוּ - תִּדַּע שֶׁנֶּאֱמַר בְּכָח אֱלֹהֵי בְּלֹא סֶפֶק, וְהוּא אִמְרָם בְּצוּוּיָהֶם: "וְכָל מַעֲשֶׂיךָ יִהְיוּ לְשֵׁם שְׁמִים" (אבות ב, טו). וְזֶה הוּא הָעֲנִין אֲשֶׁר בְּאִרְנוֹהוּ בְּזֶה הַפָּרָק. וְזֶה שְׁעוֹר מַה שֶׁרְאִינוּהוּ רְאוּי לְהִזְכֵּר הֵנָּה לְפִי אֵלּוּ הַהֲקָדְמוֹת.

כל מעשיו לשם שמים

ביאורים

כל חיי האדם הם מאבק אחד מתמשך ביצר הרע. היצר הרע משתקף בתכונות הרעות שבנו - האגואיזם, האכזריות, התאוה, העצלות ועוד. אבל גם כשאנחנו סוף סוף מצליחים לנצח בפועל את כוח המשיכה של היצר, פעמים רבות נשארנו בתוכנו תאוה והשתוקקות למעשה השלילי. גם כאשר הצלחנו להתאפק ולא לאכול גלידה אחרי שאכלנו בשר, בפנים עדיין מקננת בנו ההשתוקקות לאכול את הגלידה. השאלה עמה מתמודד הרמב"ם בפרק הזה היא האם ישנה עדיפות לאדם המתגבר על היצר עד כדי כך שכבר אין לו תשוקה לעבירה, או שאולי המדרגה הגבוהה ביותר נמצאת דווקא אצל מי שמשתוקק אבל מצליח להתגבר על הנטייה הנמוכה? התשובה איננה פשוטה כל כך כפי שנראה במבט ראשון. בעוד דעת הפילוסופים, אותה מביא הרמב"ם בתחילת הפרק נחרצת - היתרון נמצא אצל מי שאיננו משתוקק לעבירה כלל. בתחילה מביא הרמב"ם פסוקים מהם נראה גם כדעה זו. אלא שמיד לאחר מכן הוא מביא מספר מקורות מהם נראה שדווקא אדם המשתוקק לרע ובכל זאת מצליח לגבור עליו הוא האדם המעולה. כיצד ניתן ליישב את הסתירה בין שני סוגי המאמרים? האם בכלל אפשר לדרוש מהאדם להתגבר על הנטייה וההשתוקקות לרע? בהמשך הפרק הרמב"ם עונה על שאלות אלה ומציג בפנינו את היחס הנכון לתאוות האדם.

הרחבות

• יתרונו של המושל בנפשו על המעולה

שהמתאנה לעברות ומשתוקק להן יותר טוב יותר שלם מאשר לא יתאנה להן. כבר בפתחת התורה, בתחילת חומש בראשית, הדגישה התורה שמטרת העולם הזה היא הצורך לפעול: "אשר ברא אלהים לעשות" [בראשית ב, ג]. תפקיד זה של עשייה מתמדת אינו רק בחיי החומר, אלא גם בחיי הרוח. על האדם מוטל להתקדם ולהתעלות באופן תמידי במהלך כל ימי חייו.

אילו רצה הבורא שבני האדם יהיו במדרגה גבוהה, הוא היה יכול לוותר להם על התאוות ועל הניסיונות המנסים להרחיקם מעבודתו.

אולם רבש"ע רצה אחרת. הוא ברא עולם שבו ההתמודדות והניסיון תופסים מקום מרכזי מאוד, שהשאיפה לטוב לא תמיד מתגלה. כבר מלידתו של האדם, אורב לו יצר הרע, והוא נמשל לחיה הגדלה בגידול 'פרא': 'ועיר פרא אדם יולד' [איוב יא, יב]. זוהי מלאכתו של האדם בעולם הזה - להיות במאמץ תמידי להתעלות ולהתקדם. לכן מעדיף הרמב"ם את העובד והמתאמץ ממי שקיבל הכול מוכן בכפיית של זהב.

נראה שזהו עומק שיטתו של רבי אבהו בגמרא: "דאמר רבי אבהו: מקום שבעלי תשובה עומדין - צדיקים גמורים אינם עומדין" [ברכות לד:]. בעל התשובה העוסק במלחמה מתמדת ובמאמץ מתמיד לעלות ולהתעלות, זוכה למעלה גבוהה יותר ממעלת הצדיקים.

שאלות לדין

לשם מה יש באדם יצרים ותאוות?

מה היחס בין שתי הגישות שהביא הרמב"ם ובין ההדרכה "עשה רצונך כרצונו"?

הפרק השני

בהפרש בין המעלה והמושל בנפשו

המעולה לפי הפילוסופים

אמרו הפילוסופים, שהמושל בנפשו, אף על פי שיעשה המעשים המעלים - הרי הוא עושה הטובות והוא מתאנה למעשי הרעות ומשתוקק להם, והוא נפתל עם יצרו, ומתנגד במעשהו למה שיעירוהו אליו כחו ותאנתו ותכונת נפשו, והוא עושה הטובות והוא מצטער בעשייתו. אבל המעלה - הרי הוא נמשך במעשהו אחר מה שיעירוהו אליו תאנתו ותכונתו, ויעשה הטובות והוא מתאנה ומשתוקק להן. ובהספמה מן הפילוסופים, שהמעלה יותר טוב ויותר שלם מן המושל בנפשו. אבל, אמרו, אפשר שיעמד המושל בנפשו במקום שהמעלה עומד בהרבה מן הדברים, ומזרנתו פחותה בהרבה, להיותו מתאנה לפעל הרע, ואף על פי שלא יפעלהו, אבל תשוקתו לו היא תכונה רעה בנפשו. וכבר אמר שלמה פיוצא בזה, אמר: "נפש רשע אותה רע" (משלי כא, י). ואמר בשמחת המעלה במעשה הטובות, והצטער מי שאינו מעלה בעשייתו, זה המאמר: "שמחה לצדיק עשות משפט, ומחמתה לפועלי און" (שם שם, טו). הרי זה מה שיראה מדברי התורה, המתאים למה שזכרוהו הפילוסופים.

המעולה לפי החכמים

וכאשר חקרנו אחר דברי החכמים בזה הענין, מצאנו להם, שהמתאנה לעברות ומשתוקק להן - יותר טוב ויותר שלם מאשר לא יתאנה להן ולא יצטער בהנחתן. עד שאמרו, שכל מה שיהיה האדם יותר טוב ויותר שלם - יהיו תשוקתו לעברות וצערו בהנחתן יותר חזקים, והביאו בזה מעשיות, ואמרו: "כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו" (סוכה נב ע"א). לא די בזה, אלא שאמרו כי שכר המושל בנפשו גדול כפי שעור צערו במשלו בנפשו, ואמרו: "לפום צערא אגרא" (אבות ה, יט). יותר על כן, שהם צוו שיהיה האדם מושל בנפשו, והזהירו מלומר: אני בטבעי איני מתאנה לזאת העברה, ואפלו לא אסרתה התורה, והוא אמרם: "רבו שמעון בן גמליאל אומר, לא יאמר אדם אי אפשר לאכל בשר בחלב, אי אפשר ללבש שעטנז, אי אפשר לבוא על הערוה, אלא אפשרי, ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי" (ספרא לויקרא כ, כו).

נפתל - מסובך. ומתנגד במעשהו - גובר על יצרו. והוא מצטער - על שנאסרה תאוותו. שיעמד - מבחינה מעשית. ומחמתה - שבר וצער (עשות משפט). בהנחתו - צערו בכך שאין באפשרותו לחטוא. לפום צערא אגרא - לפי הצער (מתקבל) השכר. אי אפשרי - אינו רוצה.